

ΕΚΠΑ
ΤΜΗΜΑ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ & ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ:
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

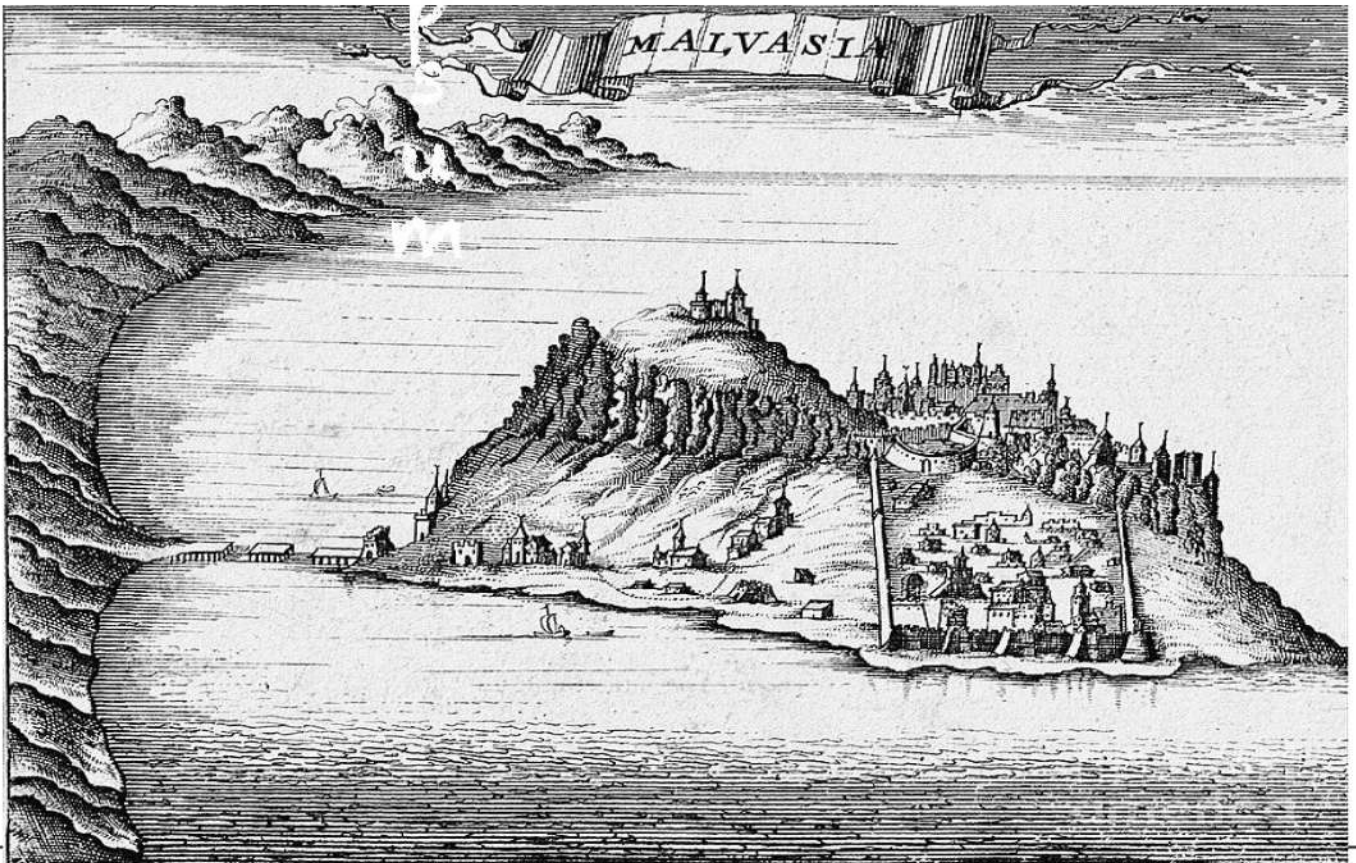
Οι Βενετικές επιδράσεις στην αρχιτεκτονική της
Μονεμβασιάς
με αναφορές στην Ιστορία
από την ίδρυσή της ως την Ελληνική
Επανάσταση

Διπλωματική Εργασία της
Γούναρη Αικατερίνης

Επιβλέποντες καθηγητές

Γιώργος Πάλλης

Γεράσιμος Παγκράτης

μεγαλύτερο υψόμετρο. Επίσης, αναγκαστικά έχουμε μεταβαλλόμενο πλάτος των οδών και των δρόμων ανάλογα με τον χώρο. Στις πιο απότομες κλίσεις του εδάφους απαιτείται συχνά η λάξευση σκαλοπατιών ενώ εξαιτίας της έλλειψης χώρου οι δρόμοι έχουν καμάρες πάνω από τις οποίες αναπτύσσονται όροφοι σπιτιών. Επίσης η ένωση των δύο Πόλεων (Άνω και Κάτω) γίνεται από λαξευτό μονοπάτι.

- Ο περιορισμένος χώρος εντός του Κάστρου υπαγορεύει σφιχτή οικιστική ανάπτυξη και πυκνή δόμηση, ενώ ταυτόχρονα δεν αφήνει περιθώρια για την ανέγερση νέων κτιρίων αλλά συνιστά την επανάχρηση των κτισμάτων που ήδη υπάρχουν.

- Ο κίνδυνος από επιδρομές, είναι κάτι ακόμα που πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και όπως θα δούμε παρακάτω, εκτός από τα οχυρωματικά έργα, οργανώνει τις οικίες σε σφιχτά συγκροτήματα και σε ένα στυλ αμυντικό, τον τύπο του στενομέτωπου σπιτιού. Θα δούμε, στο κεφάλαιο που θα αναλύσει την οικιακή δομή, ότι σε μεγάλες περιόδους ειρήνης, οι ιδιοκτήτες επεκτείνουν τον οικιακό χώρο, ενώ παράλληλα, παρατηρούμε ότι τα ανοίγματα είναι μεγαλύτερα.

4.7 Υλικά δόμησης

Όπως σημειώνουν οι αρχιτέκτονες Αλ. και Χ. Καλλιγά, τα σπίτια ήταν στην κατασκευή τους απλά και τα υλικά που χρησιμοποιούνταν πολύ συγκεκριμένα. Γενικά τα υλικά που χρησιμοποιούνται είναι οι πρώτες ύλες της περιοχής. Τα γκρι ασβεστολιθικά πετρώματα σε συνδυασμό με τον μαλακό και εύκολα κατεργάσιμο ψαμμιτικός⁹⁸ πωρόλιθο ήταν τα βασικά υλικά.

Πέτρα: Οι λίθοι χρησιμοποιούνται στην τοιχοδομία και οι ενιαίες τοιχοποιίες είναι από αργολιθοδομή (σε κάποιες περιπτώσεις από λαξευτό πωρόλιθο) και έχουν πάχος 60 εκ.

---

⁹⁸ (Καλλιγάς & Καλλιγά, 2006) σ. 19

λάβουμε υπόψη μας τις ποσότητες παραγωγής, που στα τέλη του 15^{ου} αι. καταγράφονται 16 εκατ, λίτρα⁸⁰.

Ο οίνος της Μονεμβασιάς (vino Monovasio) κατά την εξαγωγή του πληρώνει λίτρας δέκα χονδρικός δέκατον αμφορέα και ο οίνος Κρήτης (vino Crete) λίτρα εξ, μέγα δε μέρος οίνου Μονεμβασιά (multa malvasia) μεταφέρεται εκ Κρήτης και εξαγόμενος εκ Βενετίας πληρώνει δασμόν οίνου Κρήτης»⁸¹.

Εξαιτίας αυτού για την οικονομική της κοινότητας είναι αρκετά ζημιολόγο. Μεγάλες ποσότητες μονεμβασιώτικου οίνου εξαγόταν μέσω της Κρήτης στην Βενετία με σκοπό να αποφευχθεί η καταβολή υψηλών δασμών κατά την επανεξαγωγή⁸².

---

⁷⁹ (Αναγνωστάκης, 2008) σ.25

⁸⁰ (Καλλιγά, 2006) σ. 706-707

⁸¹ (Αναγνωστάκης, 2008) σ. 311

⁸² (Αναγνωστάκης, 2008) σ.σ. 310-314

4. Εκτός από τις μετατροπές στους λατρευτικούς χώρους που συνόδευαν την αλλαγή του δόγματος, η φροντίδα των κτιρίων, οι αναστηλώσεις, τα υλικά, η τεχνοτροπία, οι προσθήκες, οι ενισχυτικές και επισκευαστικές εργασίες, ακόμα και το συνεργείο των τεχνιτών αποτελούν στοιχεία την αρχαιολογική έρευνα.

Έχει καταγραφεί ένας μεγάλος αριθμός λατρευτικών κτιρίων στην Άνω κα που στο σύνολό είναι 30 εκ των οποίων στην Άνω Πόλη εντοπίζονται μόνον τα 4. Από αυτούς αρκετοί είναι μικρότεροι, ενδεχομένως «ιδιωτικοί», όπως ο Άγιος Ανδρέας, ο Άγιος Σπυρίδων, ο Άγιος Ιωάννης και η Αγία Άννα. Κάποιοι ναοί σώζονται ακόμα και σήμερα ή είναι σε χρήση για τον σημερινό επισκέπτη.

Αξιοσημείωτο είναι ότι κάποιοι από αυτούς είναι άριστα δείγματα ναοδομίας. Στη μελέτη μας θα ασχοληθούμε κυρίως με τα κτίρια λατρευτικού χαρακτήρα που είτε οικοδομήθηκαν¹⁶⁶ είτε υπέστησαν αλλαγές κατά την Α΄ και Β΄ Βενετοκρατία και φέρουν στην ναοδομία τους στοιχεία της δύσης, με στόχο να καταδείξουμε το βενετικό αποτύπωμα στη ναοδομία της Μονεμβασιάς.

6.2 Οι ναοί στην Α΄ και Β΄ Βενετοκρατία

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ρόλος της Βενετίας στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Μονεμβασιάς -αλλά και της Πελοποννήσου γενικότερα- έχει δύο αλληλοσυμπληρούμενες πλευρές. Από τη μία ήταν καθαυτή η μετατροπή των ορθόδοξων ναών σε καθολικού δόγματος, από την άλλη η τακτική των Βενετών στις κτήσεις τους περί θρησκειύματος, που δεν απαγόρευε¹⁶⁷ την κατασκευή, την επισκευή αλλά ούτε και την αγιογράφηση, αντίθετα επέτρεψε και την θεμελίωση ναού εκ νέου.

Παρακάτω παραθέτουμε το συνολικό κατάλογο όλων των ναών στο κάστρο της Μονεμβασιάς, αλλά θα αναφερθούμε μόνον σε εκείνους στους οποίους εντοπίζεται κάποια σχέση με την

---

¹⁶⁶ (Κουτσογιαννόπουλος, 2010) σ.σ.68-69

καράβια είχαν δυσκολία στην προσέγγιση. Κατά μήκος του λιμανιού εντοπίζονται κατασκευές που χρησίμευαν στην εξυπηρέτηση των εμπορικών αναγκών του λιμανιού, όπως χώροι για του αξιωματούχους και τελωνείο. Ωστόσο, ρόλο άτυπης αποβάθρας είχαν και διάφορα άλλα σημεία κατά μήκος του βράχου αν το επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες¹³⁸ και αυτό εξακολούθησε και κατά την Β' Βενετοκρατία ενώ μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το λιμάνι απαξιώθηκε¹³⁹.

Κατασκευασμένος λιμένας δεν υπήρχε καθώς ήταν ένα απαιτητικό έργο, όπως διαπιστώνουμε από την αλληλογραφία του Grimani. Παρά το γεγονός ότι στα αρχεία του Γενικού Προβλεπτή Grimani αναφέρεται ότι η Πόλη δεν είχε λιμένα και νεώρια, ενώ μόλις σε πρόσφατη έρευνα προσδιορίστηκε η θέση του. Έχει υποστηριχθεί ότι τα κυριότερα ναυπηγεία λειτουργούσαν στην περιοχή του Γέρακα, του μεγαλύτερου λιμανιού που προσέφερε δουλειά στους κατοίκους κατά τη βυζαντινή περίοδο, με ποικίλες ειδικότητες και υψηλή, για την εποχή, εξειδίκευση. Ήταν ένα περίπλοκο σύνολο από σταθμούς και αποβάθρες για σύντομες συναλλαγές, ορισμένες από τις οποίες βρίσκονταν στα όρια της Καστροπολιτείας.

5.4.5 Σύστημα ύδρευσης και υδρευτικά Δημόσια Έργα

Όπως είδαμε, το πετρώδες και άνυδρο έδαφος της Μονεμβασιάς επέβαλε την πρόβλεψη και την αποθήκευση για υδάτινους πόρους. Το οικιακό υδρευτικό σύστημα με τις υδρορροές εξασφάλιζε την αποθήκευση του βρόχινου νερού στα σπίτια, ενώ ο Ελιβγιά Τσελεμπί αναφέρει ότι υπήρχαν τρία πηγάδια γλυκού νερού¹⁴⁰ που πιθανόν δεν επαρκούσαν για την κάλυψη των αναγκών.

Το βασικό υδρευτικό σύστημα της Μονεμβασιάς στηρίζεται στην ύπαρξη μεγάλων δεξαμενών, που είναι αποτέλεσμα πρόνοιας για την εξασφάλιση υδάτινων πόρων όχι μόνο για τις καθημερινές ανάγκες αλλά και σε περίπτωση ανάγκης, δηλαδή σε περίπτωση λειψυδρίας λόγω ξηρασίας ή πολιορκίας. Τρεις είναι οι μεγάλες δεξαμενές που συγκέντρωναν και

---

¹³⁸ (Καλλιγά, 2010) σ. 209

¹³⁹ *ibid*

¹⁴⁰ (Ευγενίδου, 2001) σ.σ. 21-21

5.4.3 Η σύνδεση μεταξύ Άνω και Κάτω Πόλης

Η σύνδεση της με την Κάτω Πόλη είναι ζωτικής σημασίας. Η πρόσβαση γίνεται από το συγκρότημα της κεντρικής πύλης, που βρίσκεται στη νότια πλευρά της. Η πρόσβαση σ' αυτήν γίνεται με δύο τρόπους: ο πρώτος γινόταν μέσω δρόμου από τη δυτική άκρη του βράχου, ο οποίος ακολουθώντας περιμετρικά τη βόρεια πλευρά, κατέληγε σε πύλη που σήμερα τα στοιχεία της είναι δυσδιάκριτα. Η εξωτερική αυτή πρόσβαση στην ακρόπολη φαίνεται να καταργείται σύμφωνα με την έρευνα στο τέλος της Α' Ενετοκρατίας. Ο δεύτερος τρόπος πρόσβασης στην Άνω Πόλη γίνεται μέσω μιας πύλης στο νοτιοανατολικό τείχος, που διατηρείται έως σήμερα, και στην οποία καταλήγει ο δρόμος της υποκείμενης κατώτερης οικιστικής ζώνης. Στο σημείο αυτό είναι ένα ελικοειδές προστατευμένο με τείχος καλντερίμι, οι γνωστές «Βόλτες», που τη συνδέει με την Κάτω Πόλη. Η είσοδος αυτή είναι από την εποχή των βυζαντινών¹³⁶. Ωστόσο υπάρχουν και δύο ενδιάμεσες πύλες, οι οποίες λειτουργούν ως ακόμα μια γραμμή ασφαλείας και, σε συνδυασμό με το συγκρότημα της κεντρικής πύλης, στο οποίο καταλήγουν οι Βόλτες, κάνουν την Άνω Πόλη απόρθητη. Κατά την διάρκεια των αιώνων έγιναν πολλές μεταβολές και επεμβάσεις δυσχεραίνοντας την χρονολόγησή τους¹³⁷.

Διευθύνσεις με την σημερινή έννοια δεν υπήρχαν. Δεν βλέπουμε δηλαδή ούτε ονόματα οδών, ούτε αριθμούς. Η αναγνώριση των σπιτιών γίνεται με σημάδια του σπιτιού π.χ. με παραστάσεις στην πρόσοψη με λιοντάρια και άλλα ζώα. Τα χαρακτηριστικά αυτά σημάδια διαφέρουν, ωστόσο, από τα οικόσημα και τα σύμβολα «εξουσίας» όπως είναι, για παράδειγμα, το λαξευμένο λιοντάρι από μάρμαρο στην είσοδο του σπιτιού του Μητροπολίτη, το οποίο, ως γνωστόν, ήταν κάποτε σήμα της εξουσίας της Μονεμβασιάς.

5.4.4 Λιμάνι

Σύμφωνα με τις πηγές και τις πενιχρές πληροφορίες τα πλοία ελλιμενίζονταν εκατέρωθεν της γέφυρας κυρίως στη βόρεια που το βάθος και ο βυθός του προσέφεραν καλύτερες συνθήκες αγκυροβολίας -σε μάλλον ξύλινες αποβάθρες- αλλά υπάρχουν μαρτυρίες ότι τα μεγάλα

---

¹³⁶ (Καλλιγά 2010) σ.σ.214-215

¹³⁷ *ibid*

Κεφάλαιο 6^ο

Ναοδομία :Κτίρια Θρησκευτικού χαρακτήρα στην Άνω και Κάτω Πόλη

6.1 Η σημασία των ναών στην πολεοδομική ανάπτυξη της Μονεμβασιάς και η αξία τους για την αρχιτεκτονική της μελέτη.

Ο αριθμός των ναών στη Μονεμβασιά (Άνω και Κάτω Πόλη), όπως θα δούμε, είναι αρκετά μεγάλος σε σχέση με τον αριθμό των κατοίκων της. Η αναλογία αυτή δεν αντιστράφηκε ακόμα και σε περιόδους οικονομικής ευημερίας της πόλης, όταν η πληθυσμιακή της ανάπτυξη έφτασε στο αποκορύφωμά της. Δεν είναι, όμως, μόνο η ύπαρξη αλλά και η διατήρηση των ναών που υπογραμμίζει την έντονη αλληλεπίδραση με την θρησκεία και το δόγμα. Έχει γίνει άλλωστε σαφές ότι - κατά καιρούς πιο έντονα- η πορεία της Μονεμβασιάς εξελίχθηκε με βάση τα θρησκευτικά κριτήρια τα οποία διατρέχουν την ιστορία της.

Η σημασία, λοιπόν, των ναών και της θέσης τους αξιολογείται μέσα από την έρευνα και αποτελεί ουσιαστικό τεκμήριο για την μελέτη της αρχιτεκτονικής της Μονεμβασιάς και παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την εξέλιξη της πόλης. Προκειμένου για την άρτια κατανόηση της αξίας των ναών επισημαίνουμε τα παρακάτω.

1. Η θέση των ναών, και κυρίως των μεγαλύτερων εξ αυτών, παίζει μεγάλο ρόλο στην πολεοδομική ανάπτυξη και τη ρυμοτομία καθώς αποτελούν συχνά κέντρα και τοποθεσίες συναθροίσεων και τις τάπιες. Ως εκ τούτου είναι σημεία αναφοράς γύρω από τα οποία αναπτύσσεται όλος ο οικιστικός ιστός.
2. Οι δρόμοι και το οδικό δίκτυο χαράσσονται συνήθως με άξονα τους ναούς. Καθώς ήταν σημεία αναφοράς στην πόλη οι ναοί χιζόνταν κοντά σε κεντρικούς δρόμους ή σε ευκόλως προσβάσιμα σημεία και αποτελούν τεκμήρια για τον χωροταξικό προσδιορισμό των οδών.
3. Η διαχρονική αξία των ναών για τους Μονεμβασιώτες οδήγησε στην προσπάθεια διατήρησης των οικοδομημάτων, επιτρέποντας την ανάγνωση διάφορων αρχιτεκτονικών φάσεων.

ΜΕΡΟΣ Β: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Κεφάλαιο 3^ο

Η έννοια του παλίμψηστου στην Μονεμβασιά

Η καταγραφή του αρχιτεκτονικού αποθέματος έχει πολλαπλή αξία καθώς συμβάλλει στη μελέτη της διαδοχής χρονικών περιόδων στη Μονεμβασιά, σε επίπεδο ιστορικής, οικονομικής και κοινωνικής έρευνας. Μάλιστα, το βενετικό αποτύπωμα είναι πιο εύκολα αναγνωρίσιμο σε σχέση τα προγενέστερα φράγκικα, βυζαντινά ή και τα οθωμανικά κατάλοιπα αφενός διότι τυγχάνει να φέρει επιγραφές και αφετέρου γιατί τα διοικητικά αρχεία της Βενετίας για τη διοίκηση των περιοχών υπό την κυριαρχία της, προσφέρουν στον ερευνητή ένα πλούσιο υλικό.

Δύο παράγοντες, περισσότερο και από τον οικονομικό, επηρεάζουν τόσο καθοριστικά την αρχιτεκτονική τυπολογία της Μονεμβασιάς: Οι συνεχώς εναλλασσόμενοι κατακτητές και οι εδαφολογικές της συνθήκες. Οι τρεις βασικές κυριαρχίες, Βυζάντιο, Βενετοί και Τούρκοι, αλλά και οι Φράγκοι, παρά το μικρό διάστημα κυριαρχίας τους στην Μονεμβασιά, φέρουν μαζί τους τα χαρακτηριστικά της οικιστικής τους κουλτούρας. Κάθε τεχνοτροπία, όμως, «υποτάχθηκε» στο άνυδρο και πετρώδες έδαφος της Μονεμβασιάς και τις χωροχρονικές της συνθήκες .

Έχοντας λοιπόν, εξηγήσει την ιστορική διαδρομή της υπό μελέτη περιοχής, έχει καταστεί σαφές ότι θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε εκτός από το βενετικό αποτύπωμα, και σε εκείνα των άλλων κατακτητών καθώς, όχι μόνο το ένα έρχεται να «χτίσει» πάνω στο προηγούμενο αλλά πλέον είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητας της Μονεμβασιάς.

3.1 Προσέγγιση του όρου

Πριν μπούμε σε οποιαδήποτε περαιτέρω ανάλυση, θα πρέπει να προσδιορίσουμε τον όρο «παλίμψηστο», αφού, τόσο στην κυριολεκτική όσο και στη μεταφορική του έννοια, αντανακλά πλήρως την σύνθεση του μονεμβασιώτικου ίχνους.

Αν και είναι ένας όρος που εφευρέθηκε για την λογοτεχνία, εντούτοις, βρίσκει την εφαρμογή του στην αρχιτεκτονική και κυρίως στην περίπτωση της αφήγησης περιοχών με μακρά και σύνθετη ιστορία, όπως ο υπό μελέτη τόπος. Ως ορισμό δεχόμαστε ότι «το παλίμψηστο είναι μια περγαμνή όπου έχει αποξεστεί

Λάσπη: Για την κατασκευή των στερνών είχε ιδιαίτερη σημασία. Η υστεροβυζαντινή έχει ένα ρόδινο χρώμα για αυτό είναι αρκετά αναγνωρίσιμη. Από την άλλη, η λάσπη για τους σοβάδες των τοίχων συνήθως αναμειγνυόταν με πολύ μικρά κομματάκια αργίλου τα οποία κατάφερναν να προστατεύσουν από τυχόν ρωγμές αλλά και από τις ζημιές που προέρχονταν από τις καιρικές συνθήκες.

Πωρόλιθος: χρησιμοποιείται στους θόλους, και τα ανοίγματα, στις γωνίες ως οικοδομικό υλικό, τα αγκωνάρια. Συχνά, επίσης, αποτελεί την πρώτη ύλη του γλυπτού διάκοσμου κτισμάτων, όπως στους ναούς της Μυρτιδιώτισσας και του Αγίου Νικολάου που κατασκευάστηκαν κατά τη Β΄ Βενετοκρατία⁹⁹. Ενώ η χρήση του πωρόλιθου είναι συχνή, περιορίζεται λόγω μικρής αντοχής, σε μέρη δόμησης που δεν απαιτούν αντιστήριξη.

Μάρμαρο: Αποτελεί δυσεύρετο και, κατά συνέπεια, ακριβό υλικό. Για τη κατασκευή αρχιτεκτονικών γλυπτών που κοσμούσαν τις όψεις και το εσωτερικό δημόσιων κτιρίων αλλά και ιδιωτικών που ανήκαν σε εξέχοντα πρόσωπα. Τα συναντούμε επίσης σε υπέρθυρα. Τα λατομεία μαρμάρου βρίσκονταν σχετικά σε κοντινή απόσταση ενώ η μαρμαροκονία φαίνεται πως χρησιμοποιούταν εκτενώς από τους Βενετούς¹⁰⁰.

Ξύλο: Βασικό υλικό για στέγες και , πατώματα κουφώματα και σκάλες , παράθυρα, πόρτες , πρέκια και κατωκάσια. Επίσης ως εργαλεία για την κατασκευή των κτισμάτων, όπως οι ορθοστάτες και οι «σκαλωσιές» για την θολοδομία. Το ξύλο που ήταν, όπως είπαμε, σε έλλειψη, χρησιμοποιούταν στη στέγη, τις σκάλες και όπου χρειαζόταν ενδιάμεσο ξύλινο πάτωμα.

Κεραμίδι: Τα κεραμίδια χρησιμοποιούνται στις στέγες και τοποθετούνται κολυμπητά.

Καλάμι: στην στέγη ως υπόστρωμα για τα κεραμίδια και στην κατασκευή του τσατνα

Πηλός: Υπάρχει σε αφθονία.

---

⁹⁹ Ibid σ.19

¹⁰⁰ (Καλλιγιάς & Καλλιγιά 2006) σ.31

- Στο Αργυρόβουλο του 1391 από τον Δεσπότη Α΄ Παλαιολόγο, το κρασί μνημονεύεται ως μία από τις τρεις κύριες κατηγορίες που παράγονταν την περιοχή και που εμπορεύονταν οι ντόπιοι.
- Το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου το 1336 για τους Μονεμβασιώτες εμπόρους που διακινούσαν κυρίως λάδι και κρασί, υπολογίζεται σε μέτρα οίνου (μετρήκιον) και στα βενετικά αρχεία υπάρχουν πολλές αναφορές ότι οι έμποροι αντιμετώπιζαν σοβαρό πρόβλημα με το κρασί στο εμπόριο.

Αυτό έδωσε την ευκαιρία ,όπως είπαμε στην Μονεμβασιά να ισχυροποιήσει το εμπόριο της και να προσελκύσει το ενδιαφέρον των Βενετών. Ωστόσο στην Α΄Βενετοκρατία βλέπουμε ότι η κατάσταση στις θάλασσες με τη μόνιμη απειλή των πειρατών αλλά και δυσκολία με τις καλλιεργήσιμες γαίες που τις εκμεταλλεύονταν οι Τούρκοι και οι Αλβανοί δείχνει μια παρακμή για το διάσημο αυτό εμπόρευμα. Στην Α΄ Τουρκοκρατία θα απαγορευθεί.

2.5.3 Malvasia και Μητροπολιτική Βενετία

Τον 15^ο αι. στο λιμάνι της πόλης η Malvasia ήταν το κατεξοχήν εμπορευόμενο είδος, που εξήγαγαν οι Βενετοί από τον ελληνικό χώρο στην Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας. Από τις διαφωτιστικές αναφορές του 1350, και όχι μόνο, έχει καταστεί ότι το Malvasia συνέδεε την ποικιλία αμπελιών με την Monovassia δηλώνοντας ταυτόχρονα την προέλευσή του ή καλύτερα την καταγωγή του⁷⁸.

Μάλιστα, το 1514, η διοίκηση της Βενετίας αδειοδότησε 20 συγκεκριμένα καταστήματα που μπορούσαν να πωλούν αποκλειστικά και μόνο κρασί Μαλβάζια⁷⁹. Ακόμη και στην σημερινή Βενετία υπάρχουν δρόμοι, γέφυρες, σοκάκια, με την ονομασία Malvasia υποδηλώνοντας ότι σε εκείνο το στενό υπήρχε μαγαζί (Bodega) όπου μπορούσε κανείς να προμηθευτεί τον περίφημο μονεμβασιώτικο οίνο. Η εξαγωγή του οίνου ήταν σημαντικό κομμάτι της οικονομίας αν

---

⁷⁸ (Αναγνωστάκης, 2008) σ.σ. 188-189

Ως προς τα ειδικότερα μορφολογικά χαρακτηριστικά του τόπου, όπως ο ελάχιστος χώρος και τα ανισόπεδα εδάφη, αυτά υπέδειξαν λύσεις οικονομίας και εκμετάλλευσης χώρου όπως οι δρομικές καμάρες και η κατασκευή των οικιών με τρεις στάθμες, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Σε παραπάνω μπορεί να προστεθεί το άνυδρο και πετρώδες έδαφος ωστόσο, αντιμετωπίστηκαν επαρκώς με βασικό υλικό δόμησης την πέτρα ως άφθονη πρώτη ύλη και με ένα περίπλοκο σύστημα συλλογής νερού για την ύδρευση της πόλης αντίστοιχα.

Πιο συγκεκριμένα, όπως τεκμαίρεται από την μελέτη της εξέλιξης του άστεως μπορούμε να παρατηρήσουμε τα παρακάτω:

- Η έλλειψη φυσικών αποθεμάτων νερού απαιτεί ένα ρυθμιστικό σύστημα ύδρευσης που εφοδιάζει απαραίτητα με υδρορροές, στέρνες και δεξαμενές σπίτια και δημόσιους χώρους αφού μοναδική πηγή νερού της πόλης ήταν το βρόχινο νερό. Παρακάτω θα δούμε το υδρευτικό σύστημα που δημιούργησαν οι Μονεμβασιώτες και τον τρόπο λειτουργία του, τόσο για το οικιακό όσο και για το δημόσιο, καθώς έπαιξε μεγάλο ρόλο στην διαμόρφωση και της αρχιτεκτονικής των σπιτιών αλλά και στις κοινόχρηστες δεξαμενές⁹⁶.

-Οι περιορισμένες πρώτες ύλες (όπως π.χ. ξύλο ή μάρμαρο) κάνουν τις κατασκευές πιο συγκεκριμένες. Βασικό υλικό δόμησης είναι η πέτρα ως άφθονη πρώτη ύλη, τα ασβεστολιθικά πετρώματα που προσφέρει ο βράχος αλλά και η χρήση πωρόλιθου. Πολλές είναι και οι περιπτώσεις που ανακυκλώνονται τα δομικά υλικά, ενώ δεν θα πρέπει να παραλείψουμε το γεγονός ότι «εφευρίσκουν» τεχνικές για οικονομία υλικών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην οικονομία της κατασκευής είναι οι σκαλότρυπες που εξοικονομούν ξύλα για την κατασκευή θόλου⁹⁷.

- Το ανισόπεδο έδαφος έχει αρκετούς περιορισμούς. Για παράδειγμα οι οδικοί άξονες (σ.σ. λίθινα καλντερίμια) διαμορφώνονται έτσι ώστε να εξυπηρετούν και τα σπίτια που βρίσκονται σε

---

⁹⁶ (Ευγενίδου, 2001)σ.20

⁹⁷Αναφέρεται ότι καθώς η κατασκευή του θόλου απαιτούσε μια ξύλινη κατασκευή και ορθοστάτες. Προκειμένου για τη οικονομία ξύλου, (Καλλιγιάς & Καλλιγιάς, 2006) σ. 20

5.2.3 Πλατείες και εμπορικοί δρόμοι

Εκατέρωθεν του κεντρικού δρόμου της Κάτω Πόλης, ήταν χτισμένα τα μαγαζιά, τα εργαστήρια και τα κτίσματα καθημερινής χρήσης και διασκέδασης και εδώ ήταν ο κατεξοχήν τόπος συνάντησης και η εμπορική ζώνη του τόπου. Η κεντρική αυτή αρτηρία¹¹⁷, η αλλιώς η «Βυζαντινή μέση οδός», όπως λέγεται, και ήταν με μαγαζιά και εργαστήρια ήταν η «Αγορά» για τους Βυζαντινούς, το «Παζάρι» για τους Οθωμανούς και το «Φόρο» για τους Ενετούς, όπως λεγόταν ανάλογα με την περίοδο και όπως θα δούμε, τα κτίρια εμπορικού χαρακτήρα έχουν και διαφορετική αρχιτεκτονική δομή.

Ο πρόβος της εκκλησίας ήταν ένα είδος «αρχαιοελληνικής αγοράς» ή δημοφιλούς πλατείας το κέντρο της δημόσιας ζωής, συζητήσεων και εκδηλώσεων. Αξίζει να σημειώσουμε ότι πλατείες, με την έννοια που τις εννοούμε σήμερα, δεν υπήρχαν στους βυζαντινούς χρόνους. Ως πλατεία θεωρούσαν ένα άνοιγμα στο πλάτος κάποιου δρόμου μπροστά από κάποιο –συνήθως μεγάλο- ναό.

Οι πλατείες, που λέγονται και τάπιες¹¹⁸, βρίσκονται σε στρατηγικά σημεία της πόλης. Μπορούμε να διαχωρίσουμε τρεις: την «κεντρική τάπια», μπροστά από τον ναό του Ελκόμενου Χριστού. Στα δυτικά της πλατείας αυτής, βρίσκεται το τζαμί, που οικοδομήθηκε στην περίοδο της Α΄ Τουρκοκρατίας και στη συνέχεια δέχθηκε επεκτάσεις και μετατροπές, ενώ σήμερα στεγάζει την Αρχαιολογική Συλλογή. Η «κεντρική πλατεία» υπάρχουν δύο υπόγειες κοινόχρηστες δεξαμενές για την κάλυψη των αναγκών σε νερό. Μπροστά από το ναό της Χρυσάφτισσας βρίσκεται η «μεγάλη τάπια», και είναι η πιο μεγάλη. Η τρίτη είναι η «δώθε τάπια» κοντά στο νότιο τείχος¹¹⁹.

---

¹¹⁷ Παρόλο που το οδικό δίκτυο έχει υποστεί αλλαγές λόγω της συνεχούς κατοίκησης, οι σημαντικοί άξονες της πόλης έχουν διατηρηθεί ως σήμερα.

¹¹⁸ Όπως αναφέρεται στις πηγές (Κουτσογιαννόπουλος 2010) σ.119

¹¹⁹ (Κουτσογιαννόπουλος 2010) σ.119-120

τροφοδοτούσαν με νερό τη Μονεμβασιά και βρίσκονται στην Άνω Πόλη στον Γουλά για δύο βασικούς λόγους: αφενός ως το πιο ασφαλές οχυρό έπρεπε να είναι ικανή να διασφαλίζει την διαχείριση των υδάτων και αφετέρου μόνο εκεί υπήρχε χώρος για την ανάπτυξη και το κτίσιμο δεξαμενών¹⁴¹.

Η συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου, περιλαμβάνει ευρήματα, όπως στόμια δεξαμενών, απλά κυκλικά για τα περισσότερα σπίτια, ή περίτεχνα διακοσμημένα για τα πλούσια αρχοντικά ή τις δεξαμενές των δημόσιων χώρων. Ωστόσο, ο αριθμός των ευρημάτων αυτών είναι μικρός, αν αναλογιστεί κανείς τη σημασία του νερού για την πόλη λόγω έλλειψης φυσικών πηγών, καθώς και την ύπαρξη πλήθους δημόσιων και υπόγειων ιδιωτικών δεξαμενών.

5.4.5.1 Οι κιστέρνες

Στο χώρο της Άνω Πόλης της Μονεμβασιάς σώζονται τρεις κιστέρνες μεγάλου μεγέθους, οι οποίες πήραν ονόματα καραβιών Galleazza, Gallera και Bastarda την περίοδο της Β' Βενετοκρατίας. Η μορφή στην οποία σώζονται ανάγεται στην διάρκεια της Τουρκοκρατίας.

Η Gallera είναι η πιο καλοδιατηρημένη κιστέρνα και ουσιαστικά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και σήμερα. Βρίσκεται νότια του Palazzo. Αποτελείται από μια κεκλιμένη κατασκευή που έχει στεγανοποιηθεί με κονίαμα κουρασάνι και την κυρίως θολωτή δεξαμενή που συλλέγει το νερό με οπές στην θολωτή οροφή της¹⁴².

Η Galeazza είναι δεξαμενή σχετικά μεγάλων διαστάσεων δρομική θολοσκέπαστη των μεταβυζαντινών χρόνων. Κατά μήκος του βόρειου τοίχου στην οροφή της υπάρχουν οπές για τη συλλογή του νερού. Ενώ ή άντληση και η επισκευή πραγματοποιούταν από στρογγυλά τετράγωνα ανοίγματα στα πλάγια. Στα έγγραφα του Προβλεπτή Grimani αναφέρεται ότι η κιστέρνα χρειάστηκε επισκευές κυρίως για την επιστροφή της εξωτερικής της επιφάνειας για την σωστή συλλογή νερού¹⁴³.

---

¹⁴¹ Ibid

¹⁴² (Ευγενίδου, 2010) σ. 88

¹⁴³ (Καλλιγά 1975) σ. 66

περίοδο της βενετικής κυριαρχίας είτε με την μορφή επισκευής, είτε με τη μορφή ανέγερσης είτε με βάση κάποιο γνώρισμα στην τεχνοτροπία.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η μετατροπή συμβαίνει κατά βάση στην Α΄ Βενετοκρατία, ενώ η θεμελίωσή τους είναι χαρακτηριστικό που συναντάται στην περίοδο της Β΄ Βενετοκρατίας για τους λόγους που εξηγήσαμε σε άλλο κεφάλαιο. Παρατηρούμε επίσης ότι στην περίοδο αυτή οι ναοί έχουν στοιχεία που προέρχονται από τις τάσεις της δύσης, που είναι εύκολα αναγνωρίσιμα, κυρίως αναγεννησιακά και που- εν τέλει- έχουν αφομοιωθεί και έχουν προσαρμοστεί στις τοπικές παραδόσεις. Το αποτέλεσμα είναι κτίρια με τοιχοποιία αποτελούμενη από ορθογωνισμένους λαξευτούς λίθους, χοντρό αρμολόι, θυρώματα με τόξα, παραστάδες με επίκρανα, αετώματα, καθώς και ρόδακες (oculi) και νευρώσεις στο εσωτερικό.

Από αυτούς αρκετοί είναι μικρότεροι, ενδεχομένως «ιδιωτικοί», όπως ο Άγιος Ανδρέας, ο Άγιος Σπυρίδων, ο Άγιος Ιωάννης και η Αγία Άννα. Κατά τη Β΄ Βενετοκρατίας (1690-1715) θεμελιώθηκαν εξαρχής ο τρουλαίος Άγιος Νικόλαος το αντιπροσωπευτικότερο ίσως δείγμα της εποχής, η βασιλική με τρούλο η Παναγία Κρητικά και η Αγία Άννα η Καθολική. Το «Τζαμί» - Άγιος Πέτρος λειτούργησε ως χριστιανικός ναός για το καθολικό δόγμα επί Β΄ Βενετοκρατίας. Ο ναός του Άγιου Ιωάννη και ο Σωτήρας Χριστός κτίστηκαν κατά τη Β΄ Βενετοκρατία στο περίγραμμα παλαιότερου βυζαντινού. Επεκτάσεις και επισκευές κατά την περίοδο αυτή γνώρισαν αρκετοί βυζαντινοί ναοί. Ο Ελκόμενος Χριστός, διαχρονικά από τις σημαντικότερες εκκλησίες του άστεως (που θα δούμε αναλυτικά παρακάτω), αλλά και οι μονόκλιτοι Αγία Άννα, Άγιος Αντώνιος, οι Άγιοι Ακίνδυνοι, ο Άγιος Δημήτριος ο Άγιος Σπυρίδων, ενώ η Ευαγγελίστρια και ο Άγιος Ανδρέας χτίστηκαν από την αρχή. Εδώ ανήκει επίσης ο υπόσκαφος ναός των Αγίων Αποστόλων.

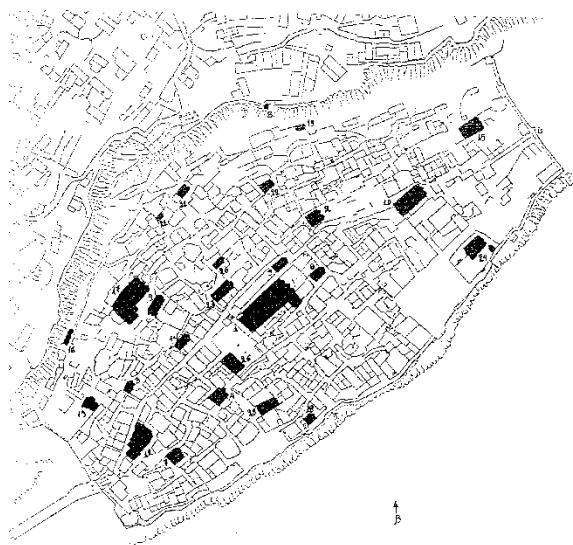
Στην Άνω Πόλη έχουμε το σημαντικό ναό της Αγίας Σοφίας, που παλαιότερα λεγόταν η Παναγία Οδηγήτρια, και άλλους τρεις συνολικά νέους δύο ανώνυμους ναούς. Οι βυζαντινοί ναοί που μετασκευάστηκαν κατά την Β΄ Βενετοκρατία είναι ο Ελκόμενος Χριστός, ο Άγιος Σπυρίδων, η

---

¹⁶⁷ Χαρακτηριστική είναι η πηγή που αναφέρει πως ο Ευδαιμονογιάννης, από τις επιφανείς οικογένειες των Μονεμβασιωτών, αδειοδοτήθηκε από τους Βενετούς να μεταφέρει ξυλεία από την Κρήτη για τις εργασίες σε μια Εκκλησία, (Καλλιγιά, 2010) σ. 258

Αγία Άννα - Άγιοι Ακίνδυνοι, η Ευαγγελίστρια, ο Ευαγγελισμός και ο Άγιος Δημήτριος και Άγιος Αντώνιος. Επισκευές έγιναν κατά τη Β΄ Βενετοκρατία στην Αγία Άννα - Παναγία Μάλτα και στον Άγιο Ανδρέα. Στην Άνω Πόλη έχουμε το ναό της Αγίας Σοφίας – Παναγίας Οδηγήτριας, δύο ανώνυμους ναούς στο νοτιοδυτικό και στο βορειοδυτικό τμήμα της Άνω Πόλης καθώς και άλλο έναν στη νότια πύλη.

Ακολουθεί αναλυτικός πίνακας με τους ναούς της Άνω και Κάτω Πόλης και συνοπτική περιγραφή τους.

Εικ 12. Κάτοψη του οικισμού της Κάτω Πόλης με σηματοδότηση των ναών. (Πηγή: Academia Edu)

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1) Ελκόμενος Χριστός	9) Άγιος Αντώνιος και Άγιος Δημήτριος	17) Παναγία Χρυσ αφίτσα
2) Παναγία Μυρτιδιώτισσα ή Παναγία η Κρητικιά	10) Άγιοι Απόστολοι	18) Σωτήρας
3) Άγιος Νικόλαος	11) Άγιος Ιωάννης	19) Άγιος Πέτρος (μουσουλμανικός τέμενος)
4) Αγία Άννα ή Άγιοι Ακίνδυνοι	12) Άγιος Σπυρίδων	20) Παναγία Οδηγήτρια (Αγία Σοφία)
	13) Άγιοι Τεσσαράκοντα	

Η Bastarda (απαντάται και με την ονομασία Κερασίνοι) είναι μια λιθόκτιστη ημιυπόγεια διπλή στέρνα σε σχήμα ορθογώνιο. Βρίσκεται ανατολικά και βόρεια της Galera με την οποία έχει τα ίδια χαρακτηριστικά¹⁴⁴. Σχηματίζει δύο επιμήκεις θολοσκεπείς χώρους, οι οποίοι συνδέονται με τρία τόξα. Η συλλογή των υδάτων γινόταν από ανοίγματα στη οροφή στην οροφή και η συγκέντρωσή τους σε βοηθητικό κτίσμα. Η στέρνα πιθανόν βρισκόταν σε αχρηστία πριν από τη Β΄ Βενετοκρατία αλλά επισκευάστηκε μαζί με τις άλλες δύο¹⁴⁵.

Η συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου, περιλαμβάνει ευρήματα, όπως στόμια δεξαμενών, απλά κυκλικά για τα περισσότερα σπίτια, ή περίτεχνα διακοσμημένα για τα πλούσια αρχοντικά ή τις δεξαμενές των δημόσιων χώρων. Ωστόσο, ο αριθμός των ευρημάτων αυτών είναι μικρός, αν αναλογιστεί κανείς τη σημασία του νερού για την πόλη λόγω έλλειψης φυσικών πηγών, καθώς και την ύπαρξη πλήθους δημόσιων και υπόγειων ιδιωτικών δεξαμενών.

---

¹⁴⁴ (Ευγενίδου, 2010)σ.88

¹⁴⁵ Ibid, σ.74

αλλά και τις επισκευές των υδατοδεξαμενών που από τα κατάλοιπα τους αναγνωρίζονται ως σήμερα.

Η σύνδεση της με την Κάτω Πόλη είναι ζωτικής σημασίας. Η πρόσβαση γίνεται από το συγκρότημα της κεντρικής πύλης, που βρίσκεται στη νότια πλευρά της. Στο σημείο αυτό είναι ένα ελικοειδές προστατευμένο καλντερίμι, οι γνωστές «Βόλτες», που τη συνδέει με την Κάτω Πόλη. Η είσοδος αυτή είναι από την εποχή των βυζαντινών¹¹⁴. Ωστόσο υπάρχουν και δύο ενδιάμεσες πύλες, οι οποίες σε συνδυασμό με το συγκρότημα της κεντρικής πύλης, στο οποίο καταλήγουν οι Βόλτες, κάνουν την Άνω Πόλη απόρθητη.

Κατά την διάρκεια των αιώνων έγιναν πολλές μεταβολές και επεμβάσεις δυσχεραίνοντας την χρονολόγησή τους¹¹⁵. Παλιότερα η είσοδος στην Άνω Πόλη ήταν από τη βορεινή πλευρά, όπου πίσω από το τείχος άρχιζε ένα ελικοειδές δρομάκι, που εξυπηρετούσε και την ακρόπολη, αλλά έκλεισε μετά από ζημιά που προκλήθηκε το 1564 και σχετίζεται με μια αποτυχημένη απόπειρα των Ιπποτών της Μάλτας να καταλάβουν τη Μονεμβασιά¹¹⁶. Οι Βενετοί εξαιτίας του κόκκινου χρώματος του κονιάματος που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του το ονόμασαν *Mura Rossa*.

Η πύλη της της Άνω Πόλεως έχει δύο στάθμες και στον επιμήκη θολοσκέπαστο χώρο με την καμάρα στα νότια λειτουργούσε λειτουργούσε το τζαμί του Δερβίση Μεχμέτ. Έπειτα από το θολοσκέπαστο χώρο, υπάρχει η *piazzetta*, ένα άνοιγμα που την διαδέχεται δεύτερη θολοσκέπαστη στοά. Στις δύο μακρές πλευρές της διαμορφώνονται κτιστά πεζούλια, τα οποία αναφέρει και ο Τσελεμπί στην περιγραφή του συγκροτήματος. Εκατέρωθεν αναπτύσσονται επίσης ισόγειοι θολωτοί χώροι, φραγμένοι στην είσοδό τους κατά το ήμισυ. Η δεύτερη στάθμη αποτελείται από τρεις χώρους, οι οποίοι επικοινωνούν μεταξύ τους.

---

¹¹⁴ (Καλλιγά 2010) σ. 65

¹¹⁵ (Καλλιγά 2010)

¹¹⁶ (Καλλιγάς – Καλλιγάς) 1985, σ. 13.

ενδιαφέρον θα παρατηρήσουμε ότι η Β΄ Βενετοκρατία χαρακτηρίζεται από εντονότερη ανοικοδόμηση και ανιχνεύονται αρκετά επισκευαστικά έργα σε σχέση με την Α΄ Βενετοκρατία⁹⁴.

Ανατρέχοντας στα ιστορικά δεδομένα, βλέπουμε ότι μετά την Άλωση και με τον εχθρό προ των πυλών, η Μονεμβασιά τέθηκε οικειοθελώς στην δικαιοδοσία της Γαληνοτάτης και εκείνη δέχτηκε ενώ πρωτίτερα την είχε απορρίψει. Από αυτό συνάγεται ότι το ενδιαφέρον των Βενετών για την Μονεμβασιά κατά την Α΄ Βενετοκρατία δεν ξεκίνησε από τους ίδιους άρα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν υπήρξε συγκεκριμένη πρόθεση, όπως επίσης, το γεγονός ότι το άστυ ήρθε στα χέρια τους χωρίς μάχη, άρα δεν υπήρχε λόγος επισκευών.

Αντίθετα στη Β΄ Βενετοκρατία η σθεναρή διεκδίκηση ήρθε από την ίδια τη Βενετία και η κατάκτησή της φαίνεται καθώς υπαγορεύτηκε από τις γενικότερες γεωπολιτικές συνθήκες στη Μεσόγειο και την ανάγκη να διαφυλάξει τα εμπορικά της συμφέροντα στην περιοχή, δεδομένης της επέκτασης της Οθωμανικής κυριαρχίας. Τη σημασία της Καστροπολιτείας για τη μητροπολιτική Βενετία υπογραμμίζει η εκτενής φροντίδα που έδειξε αμέσως μετά την κατάκτηση, με την καταγραφή και την επισκευή των ζημιών που είχαν προκαλέσει κατά τη διάρκεια της πεισματικής διεκδίκησής της. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι επισκευές- ενισχύσεις είναι κυρίως λειτουργικές και πολύ λιγότερο αισθητικού χαρακτήρα⁹⁵.

4.6 Εδαφικές ιδιομορφίες και φυσικά χαρακτηριστικά του βράχου

Η πολεοδομική διαμόρφωση της Μονεμβασιάς έχει κατεξοχήν υπαγορευθεί από την αναγκαιότητα των οχυρωματικών έργων αλλά και από την γεωμορφολογία της. Την επιλογή της συγκεκριμένης τοποθεσίας για την ανάπτυξη του οικιστικού συνόλου καθόρισαν οι περιορισμοί που έθεσε πρωτίστως η προϋπάρχουσα φυσική οχύρωση. Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να υποθέσουμε και άλλους παράγοντες που πιθανόν να κατέδειξαν την τοποθεσία αυτή ως καταλληλότερη.

---

⁹⁴ (Κουτσογιαννόπουλος 2010) σ.σ.46-47

⁹⁵ Η ενίσχυση του τείχους και οι επισκευές στο φρούριο της Άνω Πόλης ήταν το κύριο μέλημα των Βενετών αμέσως μετά την κατάληψη (Κουτσογιαννόπουλος 2010) σ.σ.46-47

συγγέεται με την ομώνυμη εκκλησία της Καστροπολιτείας καθώς είναι οικισμός στην ενδοχώρα).

Αν και δεν έχουν βρεθεί πληροφορίες δεν υπάρχει περιγραφή ούτε της οινοποιητικής τεχνικής ούτε των οργανοληπτικών χαρακτήρων του οίνου Malvasia⁷⁴, εντούτοις από τους παλιούς Μονεμβασιώτες⁷⁵ που ασχολούνταν με την παρασκευή του κρασιού έχει γνωστοποιηθεί ότι χρησιμοποιούσαν νερό της βροχής για να γίνεται η ζύμωση του μούστου, τα δε βαρέλια φυλάσσονταν στην δροσερή πρώτη στάθμη. Η συσκευασία τους γινόταν από οινοποιούς της Μονεμβασιάς από το λιμάνι της οποίας εξαγόταν στο εξωτερικό και στις περιοχές του Βυζαντίου. Εντός της Καστροπολιτείας έχει βρεθεί μόνο ένα ληνός εντός οικείας – όπως μας πληροφορούν από το Αρχαιολογικό Μουσείο της Μονεμβασιάς.

2.5.2 Η αυτοκρατορική εύνοια και τα Χρυσόβουλα. Η Μαλβαζία πριν τους Βενετούς

Η πιο λαμπρή οικονομικά περίοδος της Μονεμβασιάς, είναι επί βυζαντινής αυτοκρατορίας και οφείλεται στην σχέση της με τη Μητρόπολη, καθώς έτσι αναδείχθηκε σε δύναμη⁷⁶. Η δυνατή ναυτιλία και σημαντική βοήθεια που προσέφερε η Μονεμβασιά στη θάλασσα, είχε σαν επακόλουθο την ευνοϊκή μεταχείρισή της, που εξισορροπούσε την έλλειψη χρήματος που δημιουργούσε η απουσία πρωτογενούς παραγωγής⁷⁷. Χαρακτηριστική είναι η συμπάθεια του βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου που, από τα 33 χρυσόβουλα που εξέδωσε συνολικά, τα 8 αφορούσαν τη Μονεμβασιά. Ενδεικτικά μόνο θα αναφέρουμε μερικά από τα αυτοκρατορικά βυζαντινά διατάγματα που αφορούσαν το κρασί και που αποτελούν καλές πηγές για την πορεία και την αξία αυτού το ξακουστού οίνου που υπογραμμίζουν την σημασία τους.

- Το κρασί συμπεριλαμβάνεται στο Χρυσόβουλο του 1301 που εξέδωσε ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος όπου φρόντισε να το προστατέψει με φοροαπαλλαγές και προνόμια.

---

⁷⁴ (Αναγνωστάκης, 2008) σ.σ.188-189

⁷⁵ Ibid

⁷⁶ Το 1335 αναφέρεται ότι το μονεμβασιώτικο κρασί υπήρχε ανάμεσα σε άλλα προϊόντα στην Τάνα, γενουατική αποικία στην Μαύρη Θάλασσα (Κουτσογιαννόπουλος, 2010) σ. 51

⁷⁷ (Κουτσογιαννόπουλος 2010) σ. 50

Η κεντρική αρτηρία αυτή περνά μπροστά από την κεντρική πλατεία. Αποτελεί μέρος της εκκλησίας του Ελκομένου Χριστού, από όπου έχει πάρει και το όνομά της, αποκτώντας έτσι - πέρα από τον εμπορικό- και έναν θρησκευτικό χαρακτήρα. Ο κύριος δρόμος είναι η αφετηρία για τις στενές κάθετες μικρές οδούς προς το κάστρο ή προς τη θάλασσα¹³⁴. Ένας σχεδόν κάθετος άξονας σε αυτό, και ευθύγραμμος συνέδεε την θαλάσσια πύλη με την οχυρωμένη πρόσβαση της Άνω Πόλης¹³⁵.

Ένας δεύτερος παράλληλος άξονας υπήρχε κατά μήκος του βράχου, λαξευτός σε αρκετά σημεία, και συνέδεε τα κτίρια που βρίσκονταν σε μεγαλύτερο υψόμετρο, από την δυτική στην ανατολική πλευρά της καστροπολιτείας, με τις αντίστοιχες δευτερεύουσες πύλες. Ένας τρίτος παράλληλος δρόμος εκτεινόταν εσωτερικά και κατά μήκος του θαλάσσιου τείχους σκεπασμένος σε πολλά σημεία με θόλο ξεκινά από την πύλη του δυτικού τείχους και φτάνει στην τάπια του ανατολικού. Οι δρόμοι αυτοί είναι ουσιαστικά λιθόστρωτα καλντερίμια με μεταβαλλόμενο πλάτος ανάλογα με τον διαθέσιμο χώρο. δρόμος

Το επικλινές έδαφος επιβάλλει συχνά την λάξευση σκαλοπατιών ενώ για την εξοικονόμηση χώρου οι δρόμοι έχουν καμάρες πάνω από τις οποίες υπάρχουν σπίτια. Για την εξυπηρέτηση των σπιτιών που βρίσκονται σε ανισόπεδα σημεία υπήρχε λαξευτός δρόμος, που ένωνε την δυτική και την ανατολική πλευρά της πόλης με τις αντίστοιχες μικρές πύλες.

Στην Άνω Πόλη τα πράγματα διαφέρουν. Τουλάχιστον δύο κεντρικοί οδικοί άξονες ξεκινούν από την πύλη του νότιου τοίχους. Ο πρώτος κατευθύνεται ΒΑ και στη συνέχεια παράλληλα με το βόρειο τείχος καταλήγει στο φρούριο της Ακρόπολης, ενώ ο δεύτερος κατευθύνεται ΝΔ διερχόμενος από τις δύο μεγάλες κιστέρνες και καταλήγει ομοίως με τον πρώτο στο φρούριο της ακρόπολης. Για τους μικρότερους δρόμους, ο πολεοδομικός σχεδιασμός φαίνεται να περιορίζεται σε ένα σύστημα διαδρομών με καλντερίμια που συνδέουν τις διοικητικές, εγκαταστάσεις με τις αμυντικές και τις μεγάλες δεξαμενές. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται και τα κτίρια θρησκευτικού ενδιαφέροντος.. Η οδική αυτή χάραξη δεν προϋπάρχει καθώς οι δρόμοι

---

¹³⁴ (Κουτσογιαννόπουλος 2010) σ.119

¹³⁵ (Καλλιγιά, 2010) σ.σ.249-253

μια πρώτη εγγραφή για να χαραχτεί μια άλλη, η οποία δεν κρύβει εντελώς την αρχική, έτσι ώστε να μπορούμε να διαβάζουμε το παλαιό κείμενο πίσω από το νέο. Συνεπώς, μεταφορικά μιλώντας, με τη λέξη παλίμψηστα (στην κυριολεξία: υπερκείμενα) εννοούμε όλα τα έργα που προέρχονται από κάποιο παλαιότερο έργο, μέσω ενός μετασχηματισμού ή μίμησης»⁸³ Πρόκειται για μετασχηματισμούς, για μια ακολουθία επιρροών και ενός συνόλου κανόνων που δεν είναι πάντα εμφανείς, καθώς αποτελούν σύνθεση πολλών διαφορετικών συνόλων. Η μελετητική κλίμακα σχετικά με την αποκρυπτογράφηση των δεδομένων και της οικοδόμησης του ιστορικού κατασκευάσματος, εξαρτάται από την στοχοθεσία της έρευνας.

Πάνω στην δομική του ύλη, εγγράφονται και επανεγγράφονται τα αρχιτεκτονικά του «δάνεια» που είναι περισσότερο αρχιτεκτονικοί υπαινιγμοί παρά καθαρά στοιχεία. Είναι η συνύπαρξη οικιστικών καταγραφών. Είναι μια σειρά από πολλές εκφραστικές απόπειρες ή τεχνοτροπίες που αλληλεπικαλύπτονται⁸⁴.

Η επιφάνεια του παλίμψηστου είναι φαινομενική καθώς αποτελεί ταυτόχρονη δήλωση διαφορετικών γεγονότων η εξέλιξη των οποίων δεν μας είναι άμεσα ορατή που έχει διαστάσεις ιστορικής αποφλοιώσης. Στην τελική του μορφή το σύνολο αυτό των επιρροών παρουσιάζεται σαν ένα συμπαγές σύστημα που δεν διευκολύνει την χρονολογική ταξινόμηση.

3.2 Ανάλυση του αποτυπώματος

Στην περίπτωση της αρχιτεκτονικής της Μονεμβασιάς η ανάλυση του παλίμψηστου ισοδυναμεί στην ιστορική της αποφλοιώση. Θα επιχειρήσουμε, λοιπόν, μια προσπάθεια ανάλυσης και εντοπισμού της έννοιας του παλίμψηστου σε διάφορα πεδία όπου οι όψεις της ιστορίας και της αρχιτεκτονικής, άρρηκτα δεμένες μεταξύ τους, ενώνονται σε μία. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να διακρίνουμε τα παρακάτω:

- **Θρησκευτικό:** Είδαμε παραπάνω τη σημασία της θρησκείας και της διατήρησης του ορθόδοξου δόγματος για τους Μονεμβασιώτες και τον σημαντικό ρόλο που έπαιξε αυτή στα πράγματα, τόσο στα

---

⁸³ Genette, G. (2018). *Παλίμψηστα, η λογοτεχνία δευτέρου βαθμού*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ. σ. 181

⁸⁴ Κορδονούρη,Θ. (2017-2018) Προσεγγίζοντας το παλίμψηστο του αστικού τοπίου. Πάτρα Ανάκτηση από https://issuu.com/thomikor/docs/_____17_5__25 σ.σ. 23-27

αρχιτεκτονικά σχέδια των Οθωμανών για την οχυρωματική γραμμή της Πελοποννήσου, μια και το οθωμανικό μοντέλο πόλης, κυρίως από τον 14^ο αι. στοχεύει στην ενίσχυση του παλαιού βυζαντινού. Οθωμανικά στοιχεία σε πολεοδομικό επίπεδο έχουμε καταρχήν σε μεμονωμένα κτίσματα κοσμικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα, όπως τις μετατροπές χριστιανικών ναών σε μουσουλμανικά τεμένη, και όχι σε ευρύτερα πολεοδομικά συστήματα. Οι επεμβάσεις δηλαδή ήταν πολύ συγκεκριμένες, προσπαθώντας να κρατήσουν την υπάρχουσα πολεοδομική χάραξη. Όταν κατακτούσαν μία νέα πόλη φρόντιζαν να οργανώσουν λειτουργικά τη δραστηριότητά της σε ενότητες κτιριακών συγκροτημάτων που προσδίδουν το μουσουλμανικό στοιχείο μέσα από την καθημερινή χρήση κτιρίων με στρατηγική θέση.

4.2 Το μοντέλο της Γαληνοτάτης στις κτήσεις της

Γενικότερα στην Α' και Β' Βενετοκρατία (1463-1540 και 1690-1715), αν όχι και στην βυζαντινή της περίοδο, σίγουρα είχαμε πολλά στοιχεία εκδυτικοποίησης στον κοινωνικό και πολιτικό βίο, και κατά συνέπεια και στην αρχιτεκτονική και πολεοδομική μορφή και συγκρότηση του μονεμβασιώτικου άστεως, όπως είδαμε. Συγκριτικά, και προοικονομώντας την εξέλιξη της παρούσας μελέτης, μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ότι οι μεγαλύτερες αλλαγές μεταξύ των δύο βενετικών κυριαρχιών έγιναν κυρίως κατά την περίοδο της Β' Βενετοκρατίας, αν και δεν έλειψαν από την Α' Βενετοκρατία, κυρίως επισκευαστικά⁹⁰.

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η γενικότερη οικοδομική στρατηγική που εφάρμοξε η Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας ως προς τις κτήσεις της ήταν συγκεκριμένη. Επιδιδόταν περισσότερο σε έργα ενίσχυσης και επισκευής της φρουριακής αρχιτεκτονικής ως προς την λειτουργία και την ισχυροποίηση της θέσης τους, παρά στην θεμελίωση και ανέγερση καινούριων, ενώ οι ενισχύσεις της σε έργα μεγάλης κλίμακας είχαν πρόθεση λειτουργική και σπανίως αισθητική. Στη Μονεμβασιά, όμως, πέρα όμως από τα εκτεταμένα έργα οχύρωσης,

---

⁸⁹ (Ευγενίδου 2001) σ.20

⁹⁰ (Καλλιγά, 2010) σ. 255

μεταγενέστερος και έγινε για την ενίσχυση του τείχους, μετά την νίκη της Β΄ Βενετοκρατίας, όπως αναφέρεται από τα γραπτά του Grimani¹⁵².

Το τείχος της Κάτω Πόλης¹⁵³ είχε τέσσερις κεντρικές εισόδους καθώς και δύο μικρότερα παραπύλια (μυστικές πόρτες) που ασφάλιζαν με τρεις διαδοχικές σιδερένιες πόρτες.

5.5.2 Οχυρώσεις στην Άνω Πόλη

Η Άνω Πόλη αποτελεί το ασφαλέστερο φρούριο της Μονεμβασιάς. Αποτελείται από την Ακρόπολη και τον Γουλά. Είναι χτισμένη στο στενόμακρο πλάτωμα της κορυφής και καταλήγει στο ανατολικότερο σημείο της. Το πλάτωμα έχει μήκος 600μ. και πλάτος 200 μ. περίπου.¹⁵⁴

Η τείχιση είναι περιμετρική και ορίζεται από τα όρια του βράχου. Αναπτύσσεται ακολουθώντας την διαμόρφωση στο μεγαλύτερο μέρος της διακόπτεται από απόκρημνους βράχους που υποκαθιστούν την προστασία της και ουσιαστικά ο τεχνητός οχυρωματικός περίβολος δεν είναι συνεχής. Επίσης, όπου υπάρχει δρόμος που εφάπτεται στην άκρη του βράχου, διαμορφώνεται στηθαίο¹⁵⁵ με πολεμίστρες ενισχύοντας την άμυνα.

Η μεγάλη πλατεία (Piazzeta), που βρίσκεται μετά την πύλη λειτουργεί σαν παρατηρητήριο της Κάτω Πόλης. Ο αμυντικός της χαρακτήρας φαίνεται από τα κανόνια που προσέθεσαν οι Οθωμανοί ενώ την εποχή της Β΄ Βενετοκρατίας οι κύριοί του το αξιοποιούν ως οχυρό. Λέγεται ότι στην πλατεία μπορούσε να συγκεντρωθεί δυναμικό 600 στρατιωτών¹⁵⁶. Περιμετρικά υπάρχουν κτίρια διάφορων χρήσεων, τα πιο χαρακτηριστικά είναι τρία: θολοσκέπαστο κτίριο, οικοδόμημα που σχηματίζουν δύο κάθετοι μεταξύ τους θόλοι και – ίσως πιο γνωστό απ' όλα- σπίτι του Ρενιέρη.

Η Ακρόπολη σώζεται μερικώς στην αρχική της μορφή της και δεν διευκολύνει την ακριβή χρονολόγηση. Ο οχυρωματικός της περίβολος της είναι τετράγωνης κάτοψης και φέρει στις

¹⁵² (Καλλιγά 1975) σ.71

¹⁵³ Τα τείχη της Μονεμβασιάς εξελίχθηκαν αργότερα με την τεχνοτροπία των Φράγκων κατακτητών τον 13ο αι. μ.Χ. και υπέστησαν συνεχείς συντηρήσεις και αλλαγές ανά τους αιώνες. Η δομή τους, ιδιαίτερα των επάλξεων, αποτελεί χαρακτηριστικό τρόπο κατασκευής τειχών από τους Φράγκους και Ενετούς.

¹⁵⁴ (Καρποδίνη 1993) σ. 105

¹⁵⁵ (Καλλιγά 2010) σ. 249

υλικά που χρειάζονται στην κάθε περίπτωση, ενώ γίνεται κατανοητό ότι και οι κινστέρνες που υδροδοτούν όλο το κάστρο είναι επίσης σε κακή κατάσταση.

Στο φρούριο της Άνω Πόλης χρειάζεται να επισκευαστούν κτίσματα για να κοιμηθούν οι στρατιώτες και οι αξιωματικοί και υπάρχουν αναφορές για στρατώνα καθώς και σχέδια για να πηγαίνει το νερό στις στέρνες. Χρειάζονταν λοιπόν ξύλινες δοκοί και κεραμίδια και αυτά πρέπει να γίνουν πριν τα πρωτοβρόχια. Στα επισκευαστικά αυτά έργα, οι Βενετοί σπάνια έχουν το περιθώριο να εφαρμόσουν της δικές τους αρχιτεκτονικές συνήθειες, τουλάχιστον ως προς το θέμα των οχυρωματικών έργων.

σχετικά με την πολιορκία της Μονεμβασίας από τον Morosini. Αξίζει, επίσης να σημειωθεί ότι ¹⁶³ οι Βενετοί, γνώριζαν πολύ καλά τις κατασκευαστικές αδυναμίες του οχυρωματικού περιβόλου της Κάτω Πόλης, και προσπάθησαν το 1690 να ανατινάξουν διαμέσου ορυγμάτων το δυτικό και ανατολικό τείχος χωρίς, ωστόσο, αποτέλεσμα¹⁶⁴.

Ως προς τις επισκευές και τα αναστηλωτικά έργα που έγιναν κατά την διάρκεια της Β'Βενετοκρατίας στα καινούρια εδάφη, χαρακτηριστική και υψίστης σημασίας, είναι η προσπάθεια αλλά και το ενδιαφέρον του Γενικού Προβλεπτή F.Grimani γι' αυτές. Μάλιστα, επέβλεπε ο ίδιος τις αποτυπώσεις των αναγκών της Μονεμβασίας, τόσο σε οχυρωματικές ελλείψεις όσο και σε λειτουργικές (δρόμοι, στέρνες, νοσοκομεία, μύλοι) και που θα δούμε αναλυτικά παρακάτω.

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, η περίοδος της Βενετικής κατοχής ήταν εκείνη κατά τη διάρκεια της οποίας έγινε η λεπτομερέστερη αποτύπωση της κατάστασης της Μονεμβασίας.

Το 1706 από την αλληλογραφία του Grimani¹⁶⁵ με την Βενετία μαθαίνουμε ότι το τείχος της και η σκάλα που οδηγεί στο φυλάκιο και εξασφαλίζει την κίνηση περιμετρικά των τειχών στη νοτιοδυτική πλευρά είχαν επισκευαστεί. Οι κάτοικοι επισκεύασαν τον κεντρικό δρόμο, έξω από την Αγία Άννα, όπως προκύπτει από τις αναφορές, καθώς εξυπηρετούσε την πρόσβαση για την περίμετρο των τειχών. Αυτές οι επισκευές έγιναν πολύ άμεσα, εντός περίπου 30 ημερών όπως δείχνουν οι ημερομηνίες της διαδοχικής αλληλογραφίας και υποδεικνύει το διάστημα Ιουνίου-Ιουλίου ενώ στην Κάτω Πόλη γίνονται έργα μικρής κλίμακας.

Σημειώνεται ότι για τις επισκευαστικές αυτές προτάσεις, που έγιναν με διαταγή του Grimani, τα σχετικά υπομνήματα συνοδεύονται από λεπτομερή σχέδια, κατόψεις καθώς και από μελέτη δαπάνης και προϋπολογισμό, στον οποίο δεν παραλείπουν να περιγράψουν και τα οικοδομικά

---

¹⁶³ Σκάγκος, Ι. Ν. 2012: Το ανατολικό τείχος στην Κάτω Πόλη της Μονεμβασίας, Η πρόσφατη Αρχαιολογική έρευνα (2008), ΔΧΑΕ 33, σ. 90.

¹⁶⁴ (Σκάγκος, 2012) σ. 91.

¹⁶⁵ (Καλλιγά,1975) σ. 62